

УДК 341.1+341.3:327.5
DOI.ORG/10.32703/2663-6352/2024-1-15-182-186

ORCID id 0000-0002-9035-144X

Філіппов Артем Валерійович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри господарського та транспортного права
юридичного факультету
Інституту управління, технологій та права
Державного університету інфраструктури та технологій,
м. Київ, Україна

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА ЯК СИНХРОНІЗУЮЧИЙ ЧИННИК СИСТЕМИ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. Статтю присвячено правовим проблемам міжнародної безпеки, що яскраво проявились крізь призму одинадцятого року війни та третього року повномасштабного вторгнення РФ в Україну. На думку автора, незабезпеченість у міжнародному праві принципу верховенства права робить ілюзорним весь міжнародний правопорядок і право міжнародної безпеки як його підсистему. Автор обґрунтовує думку, що лише верховенство права може стати тим загальновизнаним, чітким і зрозумілим орієнтиром, стабілізуючим та синхронізуючим чинником, що дозволить знизити «ентропію» системи міжнародної безпеки.

Ключові слова: верховенство права, право міжнародної безпеки, Статут ООН, Рада Безпеки ООН, воєнна агресія РФ проти України, криза міжнародного правопорядку.

Annotation. The article is devoted to the legal issues of international security. The author states that in the eleventh year of Russia's military aggression against Ukraine and the third year of the full-scale invasion, instead of international law and order and international security based on clear norms of international law, humanity has a "world disorder" based on constantly changing "red lines" and the danger of a new world war. Currently, not only the UN, but also the international legal system is based on the principle of sovereign equality of states, which was formed in classical international law, where the concept of jus cogens was just emerging and had not yet been legally recognized and enshrined. Instead, in modern international law, the concept of peremptory norms of international law and erga omnes obligations has become universally recognized through the practice of the International Court of Justice.

The author is convinced that the logical development of the jus cogens concept can only be the legal enshrining in the UN Charter and the Vienna Conventions on the Law of Treaties of 1969 and 1986 of the principle of the rule of law and the legal nullity of not only international treaties but also any unilateral acts of States if they are inconsistent with jus cogens. The principle of sovereign equality of states, state immunities, and the "veto" in the UN Security Council should not continue to be used in bad faith by states to avoid international responsibility for their illegal actions. Based on a scientific analysis of international law, the author substantiates the conclusion that the International Court of Justice is not effective enough to ensure the rule of law. After all, the mechanism of enforcement of the ICJ's decisions is based on the UN Security Council, and therefore is absolutely helpless against the permanent members of the Security Council if they abuse their "veto power" (as Russia is now systematically doing). According to the author, the lack of the rule of law principle in international law makes the entire international legal system and international security law as its subsystem illusory. The author substantiates the view that only the rule of law can become a universally recognized, clear and understandable guideline, a stabilizing and synchronizing factor that will reduce the "entropy" of the international security system.

Key words: rule of law, international security law, international legal system, UN Charter, UN Security Council, military aggression of the Russian Federation against Ukraine, crisis of international legal system.

Постановка проблеми. Будь яке явище доцільно розглядати не лише в просторі, але й у часі – не є виключенням і сучасний міжнародний правопорядок (в англо-американській доктрині International legal system [1, С. 25]) та система міжнародної безпеки. На одинадцятий рік воєнної агресії РФ проти України та третій рік повномасштабного вторгнення замість міжнародного правопорядку та міжнародної безпеки, що базується на чітких нормах міжнародного права, людство має «світовий безпорядок», що спирається на «червоні лінії», які постійно змінюються, та небезпеку нової світової війни. Все частіше питання звучить радикально: чи дійсно існує світовий порядок – чи він є лише імітацією реальності, а у міжнародних відносинах панує право сили та інтереси кількох впливових держав [2, С. 7]? Важко заперечити, що відсутність надійних механізмів покарання порушників світового порядку робить фіктивними головні міжнародні угоди та міждержавні домовленості, які декларують існування міжнародного порядку [2, С. 7]. За таких умов логічним виглядає висновок про те, що міжнародне право та інституції з питань підтримання миру й стабільності не мають самостійного значення, а лише використовуються великими державами як інструмент міжнародної політики [2, С. 7]. Стверджується, що російська агресія та спричинена нею криза системи міжнародних відносин стала тригером формування нового балансу сил, змін парадигми світового порядку та міжнародної безпеки [2, С. 2, 4]. Однак чи призведуть ці зміни до відповідних змін у системі міжнародного права (та у підсистемі права міжнародної безпеки)? Які саме зміни будуть адекватними? І який принцип можна покласти в основу нової парадигми міжнародного правопорядку. Ці питання потребують глибокого й системного наукового дослідження, тому ми продовжуємо розглядати їх в серії своїх публікацій.

Метою статті є на основі наукового аналізу актуальних проблем сучасного міжнародного правопорядку, що роблять недостатньо ефективною систему міжнародної безпеки, сформулювати висновки та пропозиції задля їх вирішення та сприятимуть формуванню нової парадигми міжнародного правопорядку.

Проблематика реформування міжнародного правопорядку досить широко та глибоко досліджена в науці міжнародного права [3, С. 6-11].

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про численні сучасні вітчизняні дослідження: концепції міжнародного правопорядку (М. А. Баймуратов, Ю. О. Волошин, І. М. Забара, О. Р. Іващенко, Л. А. Луць М. Мальський, К. В. Мануїлова, О. В. Матвєєва, М. Мацяк, М. П. Пісов, Л. Д. Тимченко, Ю. В. Чайковський, О. Шпакович та ін.); принципу верховенства права в міжнародному праві (М. В. Буромєнський, С. Задорожна, А. П. Засєць, О. А. Мірошніченко та ін.); міжнародно-правових аспектів агресії РФ проти України (М. М. Антонович, В. Г. Буткевич, О. В. Буткевич, Г. Г. Динис, О. В. Задорожній, К. О. Савчук та ін.). Проблематика права міжнародної безпеки досліджувалась у працях таких науковців: В. В. Бєлєвцева, В. А. Василенко, Б. Вітошинський, Е. Г. Гашимов, В. Н. Дєнісов, Н. Б. Кінаш, А. В. Льовін, Г. Моргентау, Д. Мюллер, К. Райт, В. М. Рєпєцький, В. С. Рєвєська, Т. В. Чєхович, Robin Geiß, Nils Melzer та ін.

Виклад основного матеріалу. Сучасна системна криза міжнародного правопорядку, заснованого на Статуті ООН 1945 р., симптомами якої є дедалі більш зухвалі порушення цього правопорядку (найгіршими з яких є воєнна агресія та воєнні злочини, а також злочини проти людяності, що її супроводжують), наштовхує на аналогії зі старим зношеним механізмом, якому потрібна заміна, або, як мінімум, капітальний ремонт. Подібні аналогії проводив ще Томас Гоббс, який порівнював державу з живим організмом. І механізм, і організм є системами, а системам властива ентропія. Як відомо, ентропія є абстрактним поняттям, що означає міру внутрішньої неупорядкованості, дезорганізації системи – в ізольованих системах ентропія постійно та безповоротно зростає та її неможливо зменшити без втручання ззовні. Деякі науковці в сфері філософії права вважають, що ентропія властива не лише термодинамічним, а й соціальним системам [4, С. 196]. Як відомо, в ізольованій системі ентропія залишається або незмінною, або зростає – якщо застосувати синергетичний підхід [5;

6] та метод аналогій, цей постулат другого закону термодинаміки дещо нагадує те, що відбувається із такими системами, як міжнародний правопорядок (який сам по собі є відкритою, дисипативною системою), якщо спробувати ізолювати, «законсервувати» його від будь-яких суттєвих змін. Саме це можна спостерігати на прикладі ООН та, особливо, її **Ради Безпеки** – які наче застигли в середині ХХ століття як комаха в бурштині. Немає вже ані СРСР, ані соцтабору, забулася ворожнеча між переможцями та переможеними державами – а Статут ООН продовжує фіксувати розстановку сил у світі на кінець Другої світової війни. Для міжнародного правопорядку, ООН та системи глобальної міжнародної безпеки зростання ентропії означає подальше зменшення впорядкованості, передбачуваності та ефективності з неминучою перспективою повного паралічу усіх функцій. Самотужки уникнути такої долі ізольована система не може – для зменшення ентропії у системі потрібен зовнішній чинник.

Звісно, не можна некритично використовувати методи синергетики в правознавстві та безпідставно покладатись лише на спірні аналогії – такі наукові результати будуть сумнівними. Але якщо ми поєднаємо метод аналогій з традиційним для правових досліджень історичним методом – доля Ліги Націй та світового правопорядку між світовими війнами демонструє саме такий перебіг подій. Єдиними альтернативами, на нашу думку, є або докорінна реформа ООН та, особливо, її Ради Безпеки, або ліквідація ООН та створення організації- правонаступника ООН (ми маємо такий прецедент з Лігою Націй та ООН, але для цього знадобилась Друга світова війна). Але у сучасних умовах докорінна реформа ООН малоімовірна через відсутність зацікавленості держав, що володіють «правом вето» в Радбезі – адже у такому разі вони втратять важливий для них важіль впливу на світові політику. З п'яти держав, що володіють таким «правом вето», поки лише Франція виступає за його обмеження, та й то тільки в окремих випадках, пов'язаних з масовими жертвами. За неможливості реформування ООН тенденції децентралізації системи міжнародної безпеки неминуче посилюватимуться разом з регіональними та локальними системами колективної безпеки – щоб компенсувати зниження ефективності ООН.

Як відомо, безпека – це не стан відсутності небезпеки, оскільки таке становище хоч і теоретично можливе, але настільки малоімовірне, що такою вірогідністю простіше знехтувати, ніж намагатись її обчислити. Утопічний погляд на безпеку як стан відсутності небезпеки лише породжує ілюзії та невиправдані очікування недосяжного. Міжнародну безпеку ми пропонуємо визначати як умови, за яких ризики для миру та безпеки контролюються на певному прийнятному рівні. Оскільки ризик практично неможливо повністю усунути заходами безпеки без завдання шкоди об'єкту охорони, будь-які безпекові заходи завжди будуть компромісом між міркуваннями безпеки та доцільності. Таким чином, як ризик не може бути нульовим, так і безпека не може бути абсолютною. Тому людство сьогодні прийшло до парадигми, у якій безпека – це не відсутність небезпеки, а лише прийнятний рівень ризиків. У такій парадигмі заходи забезпечення безпеки мають на меті управління ризиками з метою контролю їх рівня. Отже, потрібен міжнародно-правовий механізм ефективного контролю цих ризиків.

Неспроможність ООН досягти своєї основної мети – глобального миру – ставить під сумнів усю сучасну парадигму глобальної міжнародної безпеки. За таких умов такі старі (та певною мірою занедбані) галузі класичного міжнародного права як право збройних конфліктів в реаліях сьогодення нажалі повертають своє значення одного з основних правових інструментів регулювання міжнародних відносин. Популярні ще вчора ідеї викреслити термін «війна» з міжнародного права, замінивши його різними евфемізмами «збройний конфлікт», «воєнна агресія», наразі не виглядають прогресивно – а скоріше як спроба запліщити очі на проблему, яку навряд чи можна вирішити у такий простий спосіб. Навпаки, ігнорування проблеми призводить до ілюзії її відсутності, що не сприяє її вчасному виявленню та усуненню. РФ тривалий час систематично порушує закони та звичаї війни, як щодо комбатантів, так і проти цивільного населення [7, С. 390-391] – наприклад, застосовує хімічну зброю у війні проти України. Ці відверто злочинні дії довгий час лишались без належної

реакції з боку міжнародної спільноти (держав та міжнародних організацій), що заохочувало РФ до продовження злочинної поведінки. Нарешті 1 травня 2024 Державний департамент США офіційно звинуватив РФ у застосуванні хімічної зброї у війні проти України [8]. Тут доцільно знову поєднати метод аналогій з історичним методом та провести паралелі з військовою агресією фашистської Італії проти Ефіопії у 1935 р., що також супроводжувалась застосуванням італійськими військами вже забороненої на той час хімічної зброї. Ліга Націй визнала Італію агресором та ввела проти неї економічні санкції, до яких долучилась 51 держава. Італію, як і Німеччина, вийшли з Ліги Націй, а СРСР було виключено за напад на Фінляндію. Лігу Націй та її членів критикували (цілком справедливо, на нашу думку) за нерішучість та недостатньо жорстку реакцію на порушення міжнародного правопорядку, що у підсумку переконало агресорів у цілковитій безкарності та спровокувало їх розв'язати Другу світову війну. Але як тоді оцінювати сьогодишню реакцію ООН, ОБСЄ, Міжнародного Комітету Червоного Хреста, МАГАТЕ та їх держав-членів на не менш кричущі порушення РФ міжнародного права? Адже РФ наразі залишається не тільки членом ООН, а й Радбезу, а також ОБСЄ, МАГАТЕ тощо. Перспективи притягнення РФ до міжнародної відповідальності за порушення санкцій Ради Безпеки ООН проти Північної Кореї виглядають сумнівними на тлі неспроможності ООН притягти РФ до міжнародної відповідальності за порушення Статуту ООН.

Також мало перспективною, за нинішніх умов неефективності системи міжнародної безпеки, виглядає концепція роззброєння та контролю над озброєнням (скорочення та обмеження озброєнь), яку в різні етапи історії людства намагались покласти у підвалини системи міжнародної (глобальної чи регіональної) безпеки. Однак саме по собі роззброєння не запобігло ані Другій світовій війні, ані нинішній війні РФ проти України. Очевидно, що без ефективного механізму гарантування міжнародної безпеки роззброєння може навіть збільшувати ризик військової агресії, особливо якщо скорочення озброєнь здійснюється непропорційно, як було у випадку з РФ та Україною (це питання ми також розглядали в іншій публікації [9, С. 27-28]).

На наше глибоке переконання, система міжнародної безпеки, щоб бути дійсно ефективною, має розглядатись як підсистема системи міжнародного правопорядку, який, в свою чергу, може бути дієвим тільки якщо базується на принципі верховенства права. Наразі ми маємо систему міжнародної безпеки, що базується на резолюціях Радбезу ООН, ухвалення яких цілком залежить від того, чи скористається один з п'яти постійних членів своїм «правом вето». Таке становище має дуже мало спільного не тільки з принципом верховенства права (який в Статуті ООН прямо не закріплений [10, С. 215-216]), а й навіть з принципом суверенної рівності держав, на якому (якщо вірити ст. 2 Статуту ООН) заснована сама ООН.

Системоутворюючим для будь-якої правової системи є принцип верховенства права – без закріплення та реального дотримання цього принципу право перетворюється на просту декларацію про наміри, отже говорити про ефективність системи правового регулювання, в якій не забезпечено верховенство права – це видавати бажане за дійсне. А що з системою міжнародного права? Чи забезпечено в ній принцип верховенства права на належному рівні? Це завдання покладено на Міжнародний Суд ООН [11, С. 138], але чи є він сьогодні ефективним в умовах кризи міжнародного правопорядку, що виявляється у кричущих порушеннях (зокрема РФ, постійним членом Радбезу ООН) більшості основоположних принципів, імперативних норм сучасного міжнародного права? Адже механізм примусового виконання рішень Міжнародного Суду ООН базується на Раді Безпеки ООН, а отже є абсолютно безпорадним проти постійних членів Ради Безпеки, якщо вони зловживають своїм "правом вето" – як це зараз систематично робить РФ (це питання ми вже розглядали в попередній публікації [12, С. 188]).

Висновки. Наразі не лише ООН, а й система міжнародного права (міжнародний правопорядок), засновані на принципі суверенної рівності держав, що сформувався ще в класичному міжнародному праві, в якому тільки зароджувалась та ще не була юридично визнана та закріплена концепція *jus cogens*. Натомість у сучасному міжнародному праві (назвемо його посткласичним) концепція імперативних норм міжнародного права та зобов'язань *erga omnes* завдяки практиці Міжнародного суду ООН

стала загальновизнаною. Переконані, що логічним розвитком концепції *jus cogens* може бути лише юридичне закріплення в Статуті ООН та Віденських конвенціях про право міжнародних договорів 1969 та 1986 років принципу верховенства права та юридичної нікчемності не тільки міжнародних договорів, а й будь-яких односторонніх актів держав в разі їх невідповідності *jus cogens*. Принцип суверенної рівності держав, державні імунітети, а також «право вето» в Раді Безпеки ООН не повинні й далі недобросовісно використовуватись державами для уникнення міжнародної відповідальності за свої протиправні дії. Ще у 1923 р. Постійна палата міжнародного правосуддя в своєму рішенні зауважила, що державний суверенітет не є невід'ємним [13, С. 25]. Незабезпеченість у міжнародному праві принципу верховенства права робить ілюзорним весь міжнародний правопорядок і право міжнародної безпеки як його підсистему. Лише верховенство права, на наше глибоке переконання, може стати тим загальновизнаним, чітким і зрозумілим орієнтиром, стабілізуючим та синхронізуючим чинником, що дозволить знизити «ентропію» системи міжнародної безпеки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Динис Г.Г. Теоретичні основи взаємозв'язків системи міжнародних відносин і підсистеми міжнародного права. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Право. 2011. Випуск 15. С. 23-30.
2. Б. О. Парахонський, Г. М. Яворська. Російська війна проти України як тригер змін міжнародної безпеки: базові наративи : аналіт. доп. Київ : НІСД, 2024. 49 с.
3. Мальський М., Мацях М. Проблеми наукового визначення та інтерпретації поняття міжнародного порядку. Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. 2017. Випуск 42. С. 5–14.
4. Данильян О.Г., Дзьобань О.П. Право й соціальна ентропія: проблема співвідношення. Проблеми законності. 2010. Вип. 109. С. 194-203.
5. Орлов Ю. Ю., Джужа О. М., Орлова О. Ю. Синергетика та пізнання правових явищ. Науковий вісник національної академії внутрішніх справ. 2014. № 1. С. 75-90.
6. Балинська О. М., Яценко В. А. Синергетика як методологічна парадигма юридичних досліджень. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2017. № 4. С. 3-12.
7. Філіппов А. В. Агресія РФ проти України як криза міжнародного правопорядку. Консолідація правової системи, як шлях до зміцнення державотворення: матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 24 листопада 2022 р.). К., 2022. С. 388-395.
8. Imposing New Measures on Russia for its Full-Scale War and Use of Chemical Weapons Against Ukraine. US Department of State. URL: <https://www.state.gov/imposing-new-measures-on-russia-for-its-full-scale-war-and-use-of-chemical-weapons-against-ukraine-2/> (дата звернення 2.05.2024)
9. Філіппов А. В. Україна в умовах сучасної кризи міжнародного правопорядку: проблеми та перспективи. Глобалізація українського законодавства як результат війни Російської Федерації проти України: матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 19 квітня 2023 р.). К., 2023. С. 25-31.
10. Філіппов А. В. Війна РФ проти України та системна криза міжнародного правопорядку: причина чи наслідки? Dictum Factum. 2023. №1 (13). С. 211-217.
11. Белевцева В.В. Застосування принципів міжнародного права у сфері забезпечення міжнародної безпеки. Інформація і право. 2021. №4(39). С. 135-140.
12. Філіппов А.В. Правові проблеми та перспективи реформування ООН на прикладі ЄС. Dictum Factum. 2023. №2 (14). С. 182-190.
13. Cherif Bassiouni. Crimes Against Humanity: Historical Evolution and Contemporary Application. New York: Cambridge University Press. 2011. p. 26